

Bunders en guldens in memories van successie:

Vermogensontwikkeling in de huidige gemeente Deurne van 1816-1896

26 oktober 2020

H.J.M. Kuijpers (S1013315)

Begeleider: dr. C.J. van Bochove

Radboud Universiteit Nijmegen

Inhoud

Inleiding	2
Status Quaestionis	3
Methodologie en Bronuitleg	6
Memories van successie in de 19 ^e eeuw	9
Successiewetgeving.....	9
Successie en fraude	11
Registratie van vermogen.....	12
Vermogen in Deurne en Vlierden in de 19 ^e eeuw	15
Inkomen.....	15
Uitgaven	20
Conclusie.....	22
Tijdsbalk	23
Bijlage A	24
Bijlage B	25
Bijlage C	26
Bijlage D	27
Bijlage E.....	28
Bijlage F.....	29
Data uit de memories van successie.....	32
Bronnenlijst.....	34
Afbeeldingen	34
Archiefmateriaal.....	34
Bibliografie.....	35
Websites	36

Inleiding

*“Vereenigt u dan, waarde Landgenooten, met hart en ziel met mij, en ons gemeene Vaderland is gered: de oude tijden zullen weldra herleven; en wij zullen aan onze kinderen de dierbare panden kunnen overmaken, die wij van onze voorouders ontvangen hebben.”*¹

Met deze woorden luidde Willem I in 1813 niet alleen het begin in van een nieuw Nederland, maar ook van een eeuw welvaartsgroei. In de tweede helft van de 19^e eeuw ervaarde Nederland namelijk een significante welvaartsgroei, waaraan de industrialisatie en vermogensontwikkeling centraal lagen.

Inmiddels is er al zeer uitbundig onderzoek gedaan naar de industrialisatie en de effecten daarvan, maar minder naar de vermogensontwikkeling in Nederland in de 19^e eeuw. Er zijn wetenschappelijke werken over andere landen en gebieden waarin generaliserend de grote lijnen staan weergegeven, maar een micro-analyse van een Nederlandse casus ontbreekt nog. Dit komt doordat het vaak problematisch is het vermogen van een persoon of groep in te schatten, als deze al geruime tijd overleden is, omdat er weinig bronnen zijn over de exacte vermogens van deze individuen. Toch is dit significant om te doen, aangezien het juist deze micro-analyses zijn waarin de vermogensontwikkelingen het duidelijkst naar voren komen. Het nationaal gegeneraliseerd beeld is immers maar een gemiddelde, waarbij de vermogensontwikkeling per regio en provincie kan verschillen. Dit leidt tot de vraag: Hoe was de vermogensontwikkeling in een plattelandssamenleving in de 19^e eeuw?

In onderstaand onderzoek wordt geprobeerd deze vraag te beantwoorden aan de hand van de recentelijk gedigitaliseerde memories van successie uit de 19^e eeuw.² Deze memories zouden een interessante bron voor historici kunnen zijn. Een memorie van successie is namelijk een akte die werd opgesteld door de gemeente aan de belastinginspecteur van de overheid nadat een volwassen persoon overleed waarin werd aangegeven of er nog erfbelasting (successiebelasting) betaald moest worden over hetgeen de overledene aan vermogen naliet. Deze memories zijn dus een momentopname van de transitie van het vermogen van de overledene naar de nabestaande(n). Aangezien de dood niet discrimineert of personen buitensluit, schetst deze transitie (successie) een vrijwel volledige doorsnede van de nalatenschap van de overledenen binnen een lokale samenleving in de 19^e eeuw.

Toch zal in onderstaand onderzoek blijken dat het tegenvalt hoe bruikbaar deze bron is voor de vermogensontwikkelingsgeschiedenis. Om het onderzoek behapbaar te houden wordt ingezoomd op een landelijke samenleving in Zuidoost Brabant welke een significante ontwikkeling doormaakte in de 19^e eeuw. Daarbij wordt gekeken naar het vermogen op een memorie van successie betekende en hoe vermogens zich ontwikkelden in een lokale setting in de 19^e eeuw.

De keus voor een onderzoek naar een landelijke samenleving in Zuidoost-Brabant viel op het grondgebied van de huidige gemeente Deurne, wat vroeger bestond uit de gemeente Deurne en Liessel en de gemeente Vlieden. Deze gemeenten werden in 1926 samengevoegd tot de gemeente Deurne van nu. In deze gemeenten speelde de turfontginning een grote

¹ Proclamatie na aankomst Willem I in Scheveningen op 30 november 1813, www.parlement.com/id/vi8rk352jxnr/proclamaties?noframes=1 [geraadpleegd 23-10-2020].

² In te zien op de website van het Brabants Historisch Informatiecentrum, www.bhic.nl [geraadpleegd 23-10-2020].

ontwikkelingsrol in de 19^e eeuw. Zo werd er een spoorlijn aangelegd, verbeterde de infrastructuur en werden personen en kapitaal uit andere delen van het land aangetrokken om de ontginningsmaatschappijen van arbeiders en materieel te voorzien. Dit maakt het een interessante casus om de vermogensontwikkeling in te onderzoeken, gecombineerd met het feit dat het een numeriek kleinere, overzichtelijke en minder onderzochte gemeente betreft in tegenstelling tot de vaak grote, onoverzienbare en uitbundig onderzochte stadsgemeenten. Dit wordt gedaan aan de hand van de data in de memories uit een zestal steekjaren van 1816-1896, om de vermogensontwikkelingen te spotten en duidelijk weer te kunnen geven en om het onderzoek behapbaar te houden.

Status Quaestionis

Historici hebben over de loop van de tijd al vergaand onderzoek verricht naar de vermogensontwikkelingsgeschiedenis. Vermogen is in de geschiedenis immers vaak een kwestie van controversie geweest. Het definieert niet alleen het verschil tussen arm en rijk, maar ook vaak de levenswijze en mogelijkheden van mensen. Het ligt aan de basis van verschillende ideologieën en maakt onderscheid tussen groepen en klassen.

De eerste werken over de vermogensontwikkelingsgeschiedenis kwamen dan ook voort uit politieke overtuigingen. Een van de eerste personen die zich hiermee bezighield was de econoom David Ricardo.³ Ricardo onderzocht voornamelijk hoe nationale belastingen functioneerde en extrapoleerde dit naar de toekomst.⁴ Zo speculeerde Ricardo dat de groeiende ongelijkheid in de nationale economie en de verdeling van het vermogen tussen de verschillende klassen op den duur zou leiden tot een onvermijdelijk conflict. Hierin stond het verdelingsequilibrium centraal. Ricardo legde in zijn werk de oorzaak van de groeiende vermogensongelijkheid bij de groeiende grondprijzen. Dit in combinatie met de onzekere voedselvoorziening voor de stedelijke bevolking zou op den duur leiden tot een conflict tussen vermogende en onvermogende mensen. De filosoof Karl Marx deed hier in 1863 nog een schepje bovenop. Volgens Marx vloeiende het conflict voort vanuit het groeiende verschil tussen de klassen door de toenemende industrialisatie, waardoor het zwaartepunt van het vermogensequilibrium bij de bourgeoisie kwam te liggen. Dit zou dan de aanleiding vormen voor een onvermijdelijke klassenopstand.⁵ Beide werken hebben echter een chronisch gebrek aan objectief statistisch materiaal, waardoor hun theorieën niet bewezen of weerlegd konden worden.⁶

Het chronische gebrek aan objectief statistisch materiaal bleef voor veel historici, statistici en economen een probleem tot de jaren 50 en 60 van de 20^e eeuw. Rond deze tijd kwam de Amerikaanse econoom Simon Kuznets met een baanbrekend statistisch onderzoek naar de rol van de industrialisatie in economische groei en inkomensverdelingen.⁷ Dit was een van de eerste empirische onderzoeken naar de vermogensontwikkeling en (on)gelijkheidsontwikkeling binnen

³ D. Ricardo, *Principles of Political Economy and Taxation* (London 1817).

⁴ K. Marx, F. Engels, *Das Kapital: Kritik der politischen Oekonomie* (Hamburg 1867).

⁵ Ibidem.

⁶ T. Piketty, *Capitalism in the Twenty-First Century* (Harvard University Press 2013) 2-4.

⁷ S. Kuznets, 'Economic Growth and Income Inequality', *American Economic Review* 45:1 (1955) 1-28.

een land aan de hand van statische data. Een van de bronnen die Kuznets hiervoor gebruikte was de Amerikaanse memories van successie (estate taxes). Kuznets legde hiermee de basis voor verder empirisch onderzoek aan de hand van deze estate taxes. Kort daarop kwam de Amerikaan Robert J. Lampman met een onderzoek naar het aandeel van de top vermogensbezitters in de V.S.⁸ In 1978 volgde de Brit Anthony B. Atkinson met verder statistisch onderzoek naar de vermogensverdeling in Groot-Brittannië verricht vanuit de estate taxes.⁹

Toch was het Kuznet's werk dat bekendheid verwierf doordat het aanleiding gaf tot de theorie van de Kuznetscurve. Deze theorie stelt dat de ongelijkheidscurve die bij industrialisatie komt kijken een omgekeerde U-vorm volgt. Zo neemt ongelijkheid dus toe in het begin van de industrialisatie en af aan het einde. Deze optimistische theorie werd voor lange tijd algemeen geaccepteerd, doordat het voorspelde dat de ongelijkheid in de wereld wel verder moest afnemen. Toen de vermogensongelijkheid in Zuid-Amerika en delen van de voormalige Sovjet-Unie niet afnam aan het einde van de 20e eeuw, kwam er echter steeds meer kritiek op de Kuznetscurve. Deze kritiek kwam uiteindelijk tot uiting in een nieuwe stroming binnen de vermogensontwikkelingsgeschiedenis in het werk van de econoom Thomas Piketty. In *Capital in the Twenty-First Century* (2013) stelt Piketty de tot dusverre beschreven vermogensontwikkeling aan de kaak en trekt hieruit de volgende conclusie dat:

*"[...] the dynamics of wealth distribution reveal powerful mechanisms pushing alternately toward convergence and divergence. Furthermore, there is no natural, spontaneous process to prevent destabilizing, inequalitarian forces from prevailing permanently."*¹⁰

Kortom, de vermogensontwikkeling en bijhorende (on)gelijkheidsverhoudingen bewegen naar elkaar toe en van elkaar af op verschillende punten in de geschiedenis, maar er is niets wat de groeiende ongelijkheid permanent tegenhoudt. Piketty baseert zijn werk op meerdere statische bronnen, waarvan de Franse, Duitse en Engelse memories van successie een van de belangrijkste bronnen vormen voor de vermogensontwikkeling en de effecten van geërfd vermogen op de (on)gelijkheidsverhoudingen.¹¹

Vanuit internationaal perspectief gezien is er veel onderzoek gedaan naar de Nederlandse vermogensontwikkelingsgeschiedenis, maar daarbinnen relatief weinig naar de Nederlandse memories van successie. Voor het Nederlandse onderzoek naar de memories van successie vormt het werk van de statisticus J.B.D. Derksen de basis. In zijn werk berekent hij het nationaal vermogen tussen 1938-1963 op basis van de inkomensbelastingen en de memories van successie.¹² Vanaf Derksen ontwikkelde deze trend zich in Nederland niet veel verder tot de opkomst van een nieuwe interesse in de sociaaleconomische geschiedenis in de jaren '70 en '80. Het onderzoek uit deze periode betreft vooral het werk van sociologen. Zo noemt de socioloog Nico Wilterdink in zijn proefschrift in 1984 wel de memories van successie, maar ontwijkt hij

⁸ R.J. Lampman, *The share of top wealth-holders in national wealth 1922-1956* (National Bureau of Economic Research 1962).

⁹ A.B. Atkinson, A.J. Harrison, *Distribution of personal wealth in Britain* (Cambridge University Press 1978).

¹⁰ Piketty, *Capitalism*, 28.

¹¹ Ibidem, 23.

¹² J.B.D. Derksen, 'Berekeningen van het nationale vermogen uit de aangiften van de successiebelasting', *De Nederlandsche conjunctuur* (mei 1939) 72-77.

het gebruik ervan sinds hij enkel de vermogensverhoudingen in grote lijnen wenste te schetsen.¹³

Pas vanaf de jaren '80 kwam er een daadwerkelijke impuls betreffende het onderzoek naar de Nederlandse regionale vermogensontwikkelingsgeschiedenis. Met de uitgave van het werk *De economische ontwikkeling van de Nederlandse landbouw in de negentiende eeuw, 1800-1914* luidde de historicus Jan Luiten van Zanden een nieuw tijdperk in. Van Zanden geeft in 1985 in zijn werk indirect een vrij compleet beeld van de vermogensontwikkelingsgeschiedenis op het platteland in de 19^e eeuw. Dit doet hij vanuit een nationaal perspectief, waarin wordt ingezoomd op provinciale en regionale ontwikkelingen en instanties om deze grote lijnen verder te ondersteunen met cijfers.¹⁴ In het werk maakt Van Zanden echter geen gebruik van individueel vermogen zoals te traceren valt in de memories van successie, wat jammer is aangezien dit mogelijk het onderzoek verder had kunnen staven.

Al met al kan gesteld worden dat er een lacune is met betrekking tot persoonlijke vermogensontwikkeling in de plattelandssamenleving in de 19^e eeuw. Onderstaand onderzoek tracht deze lacune verder uit te diepen en op te vullen aan de hand van de casus van de gemeente Deurne en Liessel en gemeente Vlierden in de 19^e eeuw. Hierbij wordt voornamelijk verder voortgebouwd op het werk van Van Zanden en Piketty om zo met data uit de memories van successie uiteen te zetten hoe deze vermogensontwikkeling zich in de praktijk afspeelde in een plattelandssamenleving.

¹³ N. Wilterdink, *Vermogensverhoudingen in Nederland: Ontwikkelingen Sinds De Negentiende Eeuw* (Arbeidspers, Amsterdam 1984) 404, 421.

¹⁴ J.L. van Zanden., *De economische ontwikkeling van de Nederlandse landbouw in de negentiende eeuw, 1800-1914* (Wageningen 1985).

Methodologie en Bronuitleg

De successiebelasting in de 19^e eeuw was onderhevig aan enkele veranderingen, waardoor het cruciaal is om helder weer te geven hoe de successiebelastingheffing precies werkte om deze te kunnen begrijpen. Zo vormden de memories van successie slechts een klein deel van het proces. Het volledige proces van successiebelastinginning en controle is daarom (gesimplificeerd) weergegeven in bijlage A. Hierin is te zien dat de erfbelastingdocumentatie in Nederland in de 19^e eeuw voor een overleden volwassen individu bestond uit een memorie van aangifte of certificaat van onvermogen, proces-verbaal van een eed, de overlijdensakte en (indien nodig) een suppletoire memorie. In de eed moesten de aangevers van de memorie verklaren “*dat zij in goede vermeenen, bij de aangifte der nalatenschap van wijle N.N., niets verzwegen te hebben dat tot diens boedel behoort en voor de regeling van het regt van successie heeft moeten worden aangegeven*”.¹⁵ Waren de aangevers toch iets vergeten aan te geven, dan moest dit bijgeschreven worden in een suppletoire memorie voordat de rechterlijke macht een rechtszaak begon. Als deze al begonnen was, kregen de aangevers alsnog een boete.¹⁶ Als de persoon in kwestie niet in de gemeente woonde, of als de overledene in het buitenland overleed, werd er in de plaats waar de overledene de meeste activa bezat een memorie opgemaakt.¹⁷

De activa bestond uit alle roerende en onroerende zaken, dus het complete materiële en immateriële bezit van de overledene. Onder roerende zaken verstond men naast alle dingen die niet vast stonden op de nagelaten grond ook de dieren, oogst, gewas op het veld en meubelen. Op de memories werd de som gemaakt van alle activa min alle passiva en de begrafeniskosten van de overledene, waarna over het restbedrag de heffing werd geheven naar de waarde van hetgeen iedere erfgenaam ontving na aftrek van de lasten, die hij/zij moest dragen in de schulden van de erflater.¹⁸ Dit alles ging volgens de wet op de heffing van de belasting van het recht van successie en overgang bij overlijden (opgesteld in 1817, 1859 en 1878).¹⁹ De memories werden aangegeven bij de gemeente en opgeschreven door een ambtenaar, waarna de inspecteur ze controleerde wanneer hij deze op kwam halen. Elk kwartaal werden deze plus andere documenten aan de inspecteur (de reguleur voor 1816) meegegeven. Deze gaf dit na controle dan weer door aan de directeur van het ambtsgebied (ressort) die dit controleerde en bundelde en op zijn beurt weer doorgaf aan de directeur-generaal der indirecte belastingen.

Van dit hele bovenstaande proces zijn vrijwel alleen de memories van successie overgeleverd, samen met het proces-verbaal van de eed en in sommige gevallen de suppletoire memories. Deze zijn in de loop van 2020 gedigitaliseerd en online geplaatst. Door deze structuur van doorgave en controle beslaat de huidige onlinedatabase van het BHIC (Brabants Historisch

¹⁵ R.C. Hol, *Inventaris van de memories van aangifte der nalatenschappen en de bijbehorende ingangen afkomstig van de ontvanger der successierechten en de tafels IV en VI van de dienst der registratie* (Arnhem 1980) 57.

¹⁶ Ibidem, 58-59.

¹⁷ Nationaal Archief, Den Haag, archiefnr. 3.06.05, ‘Inventaris van de Memories van Successie van Zuid-Holland, 1806-1927’, (versie 2019, Nationaal Archief, Den Haag 1985) [geraadpleegd via www.gahetna.nl] 9.

¹⁸ R.C. Hol, *Inventaris van de memories*, 3.

¹⁹ Nationaal Archief, Den Haag, archiefnr. 3.06.05, ‘Inventaris van de Memories van Successie van Zuid-Holland, 1806-1927’, (versie 2019, Nationaal Archief, Den Haag 1985) [geraadpleegd via www.gahetna.nl] 17.

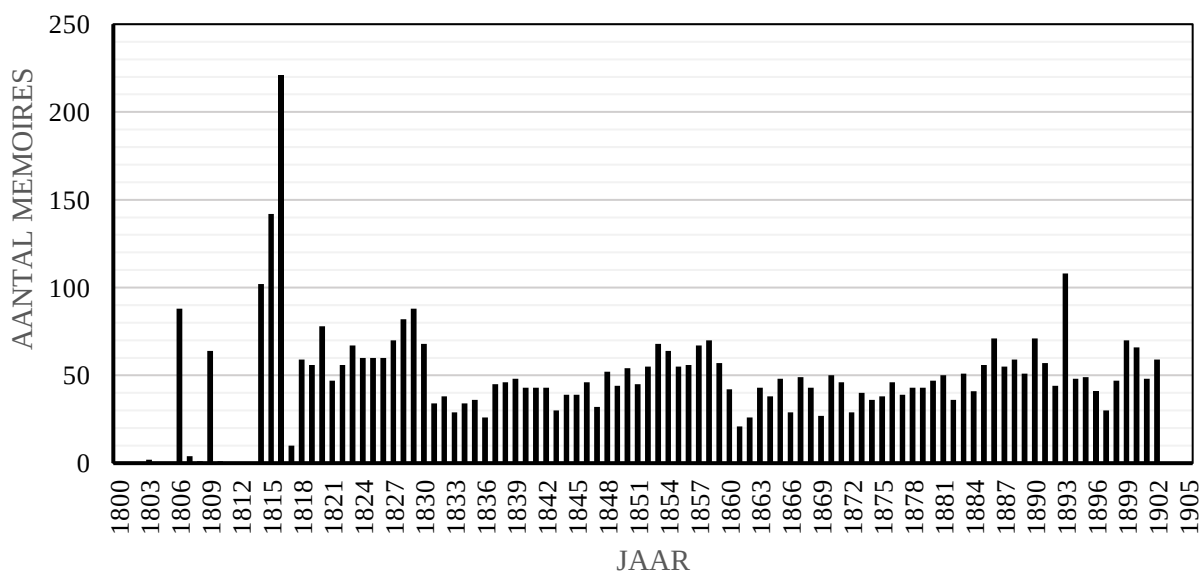
Informatie Centrum) betreffende de memories van successie met meer dan 440.000 entries.²⁰ Deze entries komen uit meerdere archieven, waarvan er slechts twee inhoudelijk relevant zijn voor dit onderzoek. Dit zijn nummer 83 (Successie-memories 1806-1817) en nummer 558 (Memories van Successie kantoor Helmond, 1818-1927). Het archief 83 beslaat heel de provincie van 1806-1817 (met een groot aantal hiaten) en archief 558 het kantoor Helmond, waar alle memories van de huidige gemeente Deurne terechtkwamen en welke vrijwel intact lijkt te zijn. Door met een query de data van het BHIC te filteren op de overlijdensplaats: Deurne/ Liessel/ Helenaveen/ Vlieden/ Deurne en Liessel (alle plaatsen gelegen binnen de huidige gemeente Deurne) werd het aantal entries gelimiteerd tot 4857 (grafiek 1). In dit onderzoek is dus alleen gefilterd op plaats van overlijden om zo een helder beeld te krijgen van enkel inwoners in de huidige gemeente Deurne, tegenover een vertroebeld beeld van alle personen die in deze gemeente overleden waren. Na correctie van alle dubbele entries, bestaande uit personen wiens naam meerdere keren terugkwamen door notatie in dodenlijsten (bijlage C toont het sjabloon uit de Franse tijd) en op andere plekken, is het aantal unieke memories uitgekomen op 4476 (grafiek 2). Dit betekent dat de memories van 4476 unieke personen die zijn overleden in de huidige gemeente Deurne zijn overgeleverd, binnen de periode 1803-1902 (grafiek 2).

Hierna zijn de 4476 memories verder gefilterd op de jaren 1816-1817, 1832, 1848, 1864, 1880 en 1896 om zo een overzicht te scheppen van de huidige gemeente Deurne in de 19e eeuw. Hierbij viel de keuze voor het beginjaar van dit onderzoek op het jaar 1816 aangezien dit het eerste complete jaar lijkt te zijn, waarna er met sprongen van 16 jaar de ontwikkeling in de 19e eeuw zo duidelijk mogelijk is weergegeven. De reden om 1816 én 1817 te selecteren was omdat deze aktes erg onduidelijk geschreven zijn en in plaats van de datum van overlijden hier de aktedatum als datum van overlijden in de database was gezet, waardoor er aktes uit 1815 als 1816 genoteerd stonden en aktes uit 1816 als uit 1817. Uit al deze jaren kwamen in totaal meer dan 300 entries voort. Van elke entry is vervolgens de bijbehorende scan opgezocht op de website van het BHIC en samen met de relevante info uit de akte voor dit onderzoek genoteerd in een nieuw Excel bestand. Tijdens dit proces zijn meerdere entries die buiten de criteria vielen verwijderd (overleden te huidige gemeente Deurne in het jaar X en inwoner van deze gemeente toentertijd) waardoor het aantal individuele aktes van volwassen overleden personen neerkwam op 288. De informatie uit deze memories van successie vormt de basis van dit onderzoek.

De huidige COVID-19 pandemie heeft weinig invloed gehad op dit onderzoek. De maatregelen van de overheid hielden wel in dat de archieven en bibliotheken voor een tijd gesloten waren, maar gelukkig stonden de memories voor die tijd al online. Het heeft er wel voor gezorgd dat een aantal archieven die niet waren gedigitaliseerd niet kon worden ingezien, wat anders nog een extra dimensie aan dit onderzoek had kunnen bieden, met name de justitionele archieven en gemeentearchieven van de gemeente Deurne en Liessel en gemeente Vlieden. Hierdoor zijn enkele lacunes overgebleven welke staan aangegeven in desbetreffende delen en voetnoten. De bulk van de geraadpleegde literatuur is voor die tijd al verzameld.

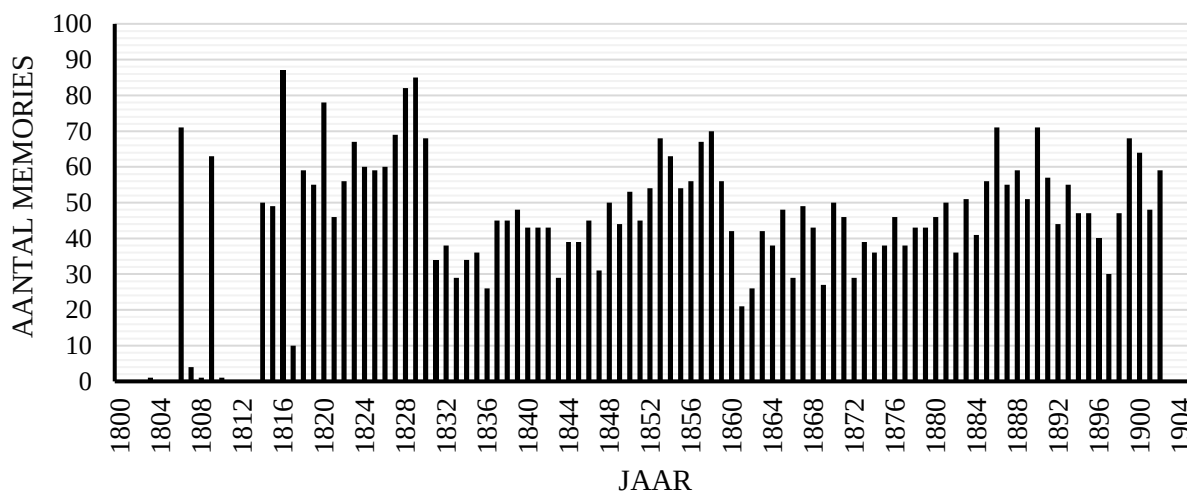
²⁰Database memories van successie van het BHIC, https://www.bhic.nl/memorix/genealogy/search/persons?f=%7B%22search_s_deed_type_title%22:%7B%22v%22:%7B%22memorie%20van%20successie%22%7D%7D [geraadpleegd 24-05-2020].

Aantal memoires van successie van de huidige gemeente Deurne per jaar (totaal 4857 voor correctie)

Grafiek 1: Aantal memoires van successie van de huidige gemeente Deurne per jaar van 1800-1902, uitkomst voor correctie.

Aantal memoires van successie van de huidige gemeente Deurne per jaar (totaal 4476 na correctie)

Grafiek 2: Aantal memoires van successie van de huidige gemeente Deurne per jaar van 1800-1902, uitkomst na correctie.

Memories van successie in de 19^e eeuw

In dit hoofdstuk wordt verder ingegaan op wat er nu precies allemaal op een memorie van successie werd genoteerd en hoe deze inhoud veranderde tussen 1816 en 1896. Eerst wordt een beknopte geschiedenis van de successiewetgeving in de 19^e eeuw uiteengezet, waarna de impact van de veranderingen van de successiewetgeving op de memories van successie van Deurne en Vlierden wordt verduidelijkt.

Successiewetgeving

De Nederlandse successiewetgeving verschilde voor de aanvang van de 19^e eeuw van provincie tot provincie. De basis voor een unificerende nationale successiewetgeving lag in de Bataafse Revolutie in 1790, maar de implementatie van de wet kwam pas tot stand in 1805 dankzij Alexander Gogel, de toenmalige minister van financiën. Deze *'ordonnantie eener belasting op het regt van successie'* uit 1805 werd al gauw afgeschaft door de inlijving van Nederland in het Franse rijk in 1810.²¹ Hierdoor was de Franse successiewetgeving in Nederland van 1810 tot en met 1813 van kracht. Door het congres van Wenen in maart 1815 werd het grondgebied van het latere België samengevoegd met Nederland wat resulteerde in het Verenigd Koninkrijk der Nederlanden. Dit zorgde ervoor dat de grondwet aangepast moest worden, waarbij in de Noordelijke Nederlanden de ordonnantie van Gogel weer in werking trad en in de Zuidelijke Nederlanden de Franse successiewetgeving van kracht bleef. Om deze situatie op te lossen werd er een nieuwe successiewet voorgesteld, welke aan het begin van 1817 in werking zou treden. Dit plan ging echter niet door omdat er in de Tweede Kamer in de aanloop naar de wet bezwaren ontstonden, waardoor deze wet pas in 1818 kon worden ingevoerd. Het gevolg hiervan was dat er in 1817 in de Noordelijke Nederlanden geen successiebelasting werd geheven, omdat de ordonnantie van Gogel met ingang van 1817 al was ingetrokken.²² Dit verklaart het extreem lage aantal memories voor het jaar 1817 in grafiek 1 en 2.

De nieuwe successiewetgeving van 1818, de *'wet tot het heffen eener belasting onder den naam van regt van successie'*, was nagenoeg gelijk aan de ordonnantie van Gogel uit 1805, met de verandering dat er nu reguleurs door de overheid werden aangesteld waar voorheen een afgevaardigde per gemeente de aangifte controleerde en verzond naar de inspecteurs.²³ Deze reguleurs kregen één of meerdere kantons (districten opgericht door de Fransen, toentertijd ressorts) aangewezen waarbinnen zij verantwoordelijk waren voor de vaststelling van de successiebelastingen.²⁴ Dit is terug te zien in bijlage B. Deze wet werd hierna nog enkele malen gewijzigd, maar niet principieel veranderd. Nagenoeg alle wijzigingen betroffen het aanpassen

²¹ R.C. Hol, *Inventaris van de memories*, 4-5;

C.G. Dijkstra, *Cumulatie van belastingen, een onderzoek naar de samenloop van de heffing van inkomstbelasting, schenk- en erfbelasting (en overdrachtsbelasting)* (proefschrift Radboud University 2016) 75-76;

I.J.F.A. van Vijfeijken, N.C.G. Gubbels, *Schenk- en Erfbelasting* (studenteneditie, Deventer 2020-2021) 3-4.

²² van Vijfeijken, Gubbels, *Schenk- en Erfbelasting*, 4.

²³ Nationaal Archief, Den Haag, archiefnr. 3.06.05, 'Inventaris van de Memories van Successie van Zuid-Holland, 1806-1927', (versie 2019, Nationaal Archief, Den Haag 1985) [geraadpleegd via www.gahetna.nl] 13.

²⁴ Ibidem.

van de tarieven of aanpassingen omtrent controle om ontduiking tegen te gaan.²⁵ Zo werd er altijd gecontroleerd of de persoon percelen grond naliet, om braakligging en landjepik tegen te gaan. Eventueel vergeten onroerende goederen werden na ontdekking bijgeschreven in een suppletoire memorie.

De tarieven die werden gehanteerd van 1805-1810 en opnieuw vanaf 1818 hielden in dat overerving in de rechte lijn (*linea descendenti*) vrij van belasting was. Over overerving van verwanten in de zijlijn (broers en zussen) en van grootouders werd 5% successiebelasting geheven en over overerving uit derdegraads bloedverwanten (ooms en tantes) 7,5%.²⁶ Het tarief voor derden betrof 10%.²⁷ Dit betekende dat wanneer de erfgenamen de nalatenschap van de overledene wilden erven, zij 5%, 7,5% of 10% van de waarde van het aan hun nagelaten deel van de erfenis moesten betalen als successiebelasting. In de praktijk betekende dit dat overerving vrijwel altijd belastingvrij was, mits de overledene kinderen had. Als er naast de kinderen nog anderen werden genoemd in een testament werd over de nalatenschap aan de anderen wel belasting geheven.

Inmiddels was er in 1858 een nieuwe successiewetgeving, gebaseerd op de hernieuwde grondwet. Deze was qua tarieven en mechanismen vrijwel identiek aan voorgaande wetgeving, doordat opnieuw een debat was opgelaaid in de Tweede Kamer om de tarieven te verhogen en overerving in de rechte lijn ook te belasten. Daarbij werd aangevoerd dat de successiebelasting de meest dragelijke is van alle belastingen.²⁸ De redenatie hierachter was dat het overlijden het minst pijnlijke moment was om belasting te heffen over het bezit van een persoon. Daarnaast gebruikten de voorstanders de argumenten dat de nalatenschap voor de erfgenamen alleen extra inkomen of land zou betekenen, de bevolking op deze manier zo min mogelijk met de fiscus in contact zou komen en dat de evenredigheid voor iedereen hetzelfde zou zijn.²⁹ De verhoging en uitbreiding van de successiebelasting werden succesvol geweerd en zorgde ervoor dat de nieuwe wet pas in 1859 in werking trad.

Het debat over de tarieven verhoging en successiebelasting in de rechte lijn plaveide de weg naar verdere verandering. De belangrijkste hiervan trad in 1878 in werking, toen ondanks alle tegenspraak overerving in de rechte lijn ook onderhevig werd aan successieheffing, mits het saldo meer dan 1000 gulden bedroeg.³⁰ Deze verandering zorgde ervoor dat voortaan vrijwel altijd de taxatie van het complete vermogen op de memorie werd geschreven. Dit was een hele verbetering in vergelijking tot voorgaande jaren, waar een memorie van aangifte werd aangemaakt waarop enkel werd aangegeven dat de nalatenschap van de overledene vrij van belasting was met de kadastrumnummers van de onroerende goederen. Hierdoor geeft deze periode na 1878 historici een veel duidelijker inzicht in de vermogensontwikkeling dankzij een gedetailleerdere blik in de vermogens van de overledene. Deze wetswijziging bleek tevens voor de overheidskas een groot succes. De successiebelasting ging hierdoor een prominentere rol

²⁵ Nationaal Archief, Den Haag, archiefnr. 3.06.05, 'Inventaris van de Memories van Successie van Zuid-Holland, 1806-1927', (versie 2019, Nationaal Archief, Den Haag 1985) [geraadpleegd via www.gahetna.nl] 13.

²⁶ van Vijfeijken, Gubbels, *Schenk- en Erfbelasting*, 4.

²⁷ Ibidem.

²⁸ Ibid.

²⁹ Ibid.

³⁰ Nationaal Archief, Den Haag, archiefnr. 3.06.05, 'Inventaris van de Memories van Successie van Zuid-Holland, 1806-1927', (versie 2019, Nationaal Archief, Den Haag 1985) [geraadpleegd via www.gahetna.nl] 13.

spelen in de rijksbelastingopbrengst, waarvan het aandeel van de successiebelasting steeg van 5% naar 11%, een significante verhoging van de opbrengst.³¹

Successie en fraude

Net zoals nu speelde belastingontduiking in de 19^e eeuw een belemmerende rol voor de overheidskas. De meeste mensen wilden (en willen) vanzelfsprekend zo min mogelijk belasting betalen, want elke bespaarde gulden kon dan voor andere zaken gebruikt worden.

De drie modi operandi die tot vandaag de dag blijven terugkomen om minder of geen successiebelasting te betalen zijn corruptie, ontduiking en ontwijking. Hierbij is het verschil tussen ontduiking en ontwijking dat bij belastingontwijking de te betalen successiebelasting door middel van bepaalde legale constructies verlaagd of ontweken wordt, waarbij de wet niet wordt overtreden. Bij ontduiking wordt de wet wel overtreden. In het systeem van de successiebelasting en manier van belastingcontrole was er vanaf het begin al enige ruimte voor deze drie modi operandi. Dit was met name het geval vóór de hervorming van 1878, waarin de controle op de successiebelasting en registratie werd aangescherpt, en was nog een graad erger in de periode vóór de successiewetgeving van 1818.

Met de successiewetgeving van 1818 verschoof de controle van de memories van successie van de gemeente naar het belastingkantoor in het desbetreffende kanton. Hierdoor werd er een extra laag toegevoegd voordat een memorie werd goedgekeurd, namelijk dat nu ook de inspecteur in plaats van enkel de burgemeester en notaris nu de memories moest goedkeuren.³² Dankzij deze extra laag aan controle werd het een stuk moeilijker om te frauderen, doordat er nu drie corrupte ambtenaren moesten zijn in plaats van twee.

In de casus van de gemeente Deurne en Liessel en de gemeente Vlierden in de 19e eeuw was het opvallend dat de burgemeester van Deurne en Liessel van 1815-1850 ook de burgemeester van Vlierden was van 1821-1843 en daarnaast ook de plaatselijke notaris. Hierdoor lag de controle en notatie van de memories van successie van 1814-1818 in de handen van één enkel persoon, namelijk burgemeester en notaris Gerrit van Riet. Dankzij zijn functies had hij de ideale positie om mensen te adviseren hoe ze zo min mogelijk belasting hoefden te betalen. De archieven met betrekking tot rechtszaken, beschuldigingen omtrent het verduisteren van gemeentegeld in 1840 en andere anomalieën zijn op het moment van schrijven van dit onderzoek niet in te zien door de COVID-19 pandemie, waardoor de betrouwbaarheid van de memories ondertekend door deze burgemeester dubieus blijft.³³

Door de vrijstelling van nalatenschap aan de nakomelingen (linea descendenti) tot 1878 was belastingontduiking in deze periode weggelegd voor een klein aantal individuen zonder

³¹ Dijkstra, *Cumulatie van belastingen*, 78.

³² Nationaal Archief, Den Haag, archiefnr. 3.06.05, 'Inventaris van de Memories van Successie van Zuid-Holland, 1806-1927', (versie 2019, Nationaal Archief, Den Haag 1985) [geraadpleegd via www.gahetna.nl] 11.

³³ Deze informatie is terug te vinden op de Deurnewiki, een online historische encyclopedie over de gemeente Deurne, gemaakt en beheerd door de lokale heemkundekring H.N. Ouwerling, [https://deurnewiki.nl/wiki/index.php?title=Gerrit_van_Riet_\(1776-1850\)](https://deurnewiki.nl/wiki/index.php?title=Gerrit_van_Riet_(1776-1850)) [geraadpleegd 25-07-2020]; Sinds de bezoekersruimte van het RHCE (Regionaal Historisch Centrum Eindhoven) gesloten is, kunnen de desbetreffende archiefstukken niet ingezien worden sinds deze niet gedigitaliseerd zijn.

kinderen of degenen die ook vermogen aan derden wilden schenken. Met de invoering van de nieuwe successiewet in 1878 werd belastingontduiking voor de complete bevolking interessant, met name voor personen met een nalatenschap van boven de 1000 gulden. Het meest fraudevoelige gedeelte, het aangegeven contante vermogen, vormt hier een voorbeeld van. Zo blijkt dit met name uit de memories uit het jaar 1880. Er werd toen belasting geheven over de nalatenschap van negen overledenen, waarvan er slechts één akte tussen zit waarop een bedrag aan contant vermogen stond aangegeven.³⁴ Daartegenover werd er in 1896 bij meer dan de helft van de nalatenschappen een contant vermogen genoteerd, waarbij het kleinste bedrag 1,75 gulden bedroeg.³⁵

De meest populaire manier van belastingontwijking betrof het verkopen of verdelen van alle roerende en onroerende goederen wanneer de persoon wist dat hij of zij ging sterven. In dat geval werd er ooit een regeling getroffen dat het vermogen al geliquideerd en verdeeld werd voordat de persoon overleed, in ruil voor kost, inwoning en zorg. Deze constructie bleek maar bij een enkeling het geval, mede doordat maar weinig mensen zo oud werden dat ze zorg nodig hadden. Een andere factor die hierin een rol speelde was dat de ervende partij wel het geld moest hebben om het deel wat zijn/haar broers en zussen of andere erfgenamen kregen van de onroerende goederen uit te kopen. Meestal was dit niet mogelijk omdat simpelweg het geld ontbrak, waardoor de onroerende goederen vaak als belangrijkste deel van het vermogen overbleven om verdeeld te worden. Dit blijkt uit de breuken waarmee werd aangegeven voor hoeveelste deel de overledene eigenaar was van een perceel land of huis.³⁶

Concluderend blijft het onduidelijk hoe representatief de memories van successie waren voor het vermogen van de overledene. Net zoals successiebelasting vandaag de dag is het vaak moeilijk om na te gaan of er geen zaken zijn weggelaten om deze belasting te ontwijken of ontduiken. Desalniettemin werden de belangrijkste zaken vrijwel altijd geregistreerd, zoals de onroerende goederen, schulden en of er belasting geheven was. Slechts in enkele gevallen werd dit door onbekende reden niet gedaan wanneer dit wel moest gebeuren.

Registratie van vermogen

De registratie van vermogen op de memories van successie is gebaseerd op het model van de ordonnantie van Gogel uit 1805. Bij deze ordonnantie werd de memorie van successie onderverdeeld in drie verschillende aktes, namelijk een declaratoir voor boedels die in totaal geen grotere waarde hadden dan 300 gulden (te zien in bijlage D), een declaratoir voor personen die ondersteuning ontvingen vanuit het armenfonds (bijlage E) en een declaratoir voor boedels waarop het recht van successie van toepassing was (bijlage F).³⁷ In alle aktes wordt de overledene, de datum van overlijden, plaats van overlijden en aktedatum genoemd, naast het vermogen, gebrek aan vermogen of ondersteuning vanuit het armenfonds.

³⁴ Zie de gegevens uit het jaar 1880 in het gelinkte Excel-bestand achteraan.

³⁵ Zie 1896 in het gelinkte Excel-bestand achteraan.

³⁶ Dit is terug te vinden in de jaren 1832-1848-1864-1880 en 1896 bij de Grondbezitters tabbladen in Excel.

³⁷ In deze aktes wordt gesproken over de boedels, terwijl dit verder reikt dan enkel de roerende goederen, waardoor deze terminologie in de juridische geschiedenis al genoeg stof heeft doen oplaaien. Zie Dijkstra, *Cumulatie van belastingen* (2016); van Vijfeijken, Gubbels, *Schenk- en Erfbelasting* (2020-2021).

Van deze drie subdivisies van de memories van successie bevat de declaratie waarin successiebelasting werd geheven de meeste informatie. Zoals te zien is in bijlage E bevatte de declaratie van boedels onder de 300 gulden niet veel meer dan de informatie die ook werd gegeven in de declaratie van ondersteuning uit het armenfonds (bijlage F). Voor de registratie van het vermogen was de declaratie waarin successiebelasting werd geheven onderverdeeld in 10 punten, waarbij punt 7 weer is onderverdeeld in A tot en met L.³⁸ In A tot en met L wordt verder uiteengezet hoe het vermogen precies is opgebouwd, om zo alle activa zo nauwkeurig mogelijk weer te geven. In punt 8 worden vervolgens alle schulden plus de begrafenis kosten beschreven wat samen de passiva vormt. Deze aktes werden minimaal aangepast na de val van het Franse Keizerrijk in 1813 waardoor de essentie en subdivisie van vermogen vrijwel gelijk bleef, met aanpassing van de Franse termen en wetgeving.

In de praktijk werden deze sjablonen (bijlage C tot en met F) echter niet altijd even nauwkeurig opgevolgd. Zo kwam het in de aktes van 1816 tot en met 1864 vaak voor dat de nummering en belettering aan de zijkant ontbrak, verwoording veranderde of vermogen onderverdeeld in de letters A tot en met L in sommige categorieën bij elkaar opgeteld werd. In een enkel geval werd zelfs alleen het zuiver saldo genoteerd.³⁹ Voor de inspecteur maakte immers enkel het zuiver saldo uit en voor de gemeente was dit de correcte notatie en verdeling van de grond die werd nagelaten.

Opmerkelijk is dat in 1816, 1832 en 1848 de percelen grond die werden overgeërfd nog individueel beschreven werden.⁴⁰ Daarbij werd bij alle grond in de periode van 1816-1896 wel genoteerd hoeveelste deel daadwerkelijk bezit was van de overledene. Door de gebruiken in Noord-Brabant bleef de grond die de bruid in bezit had voor de bruiloft in bezit van de bruid en vice versa.⁴¹ Enkel het bezit wat werd verkregen na de bruiloft werd verdeeld onder beiden, waardoor bij het overgrote deel van alle overledenen enige vorm van grondbezit stond vermeld. Bij deze perceel annotatie werd vanaf 1848 ook het kadastrummer toegevoegd. De reden hiervoor blijft giswerk, aangezien het kadaster al werd ingevoerd in 1832. Verder werd na 1858 nagenoeg altijd enkel het totale oppervlak van alle roerende goederen genoemd. Deze verandering in notatie is teweeggebracht door de nieuwe successiewetgeving van 1859, wat de notatie onroerende goederen versoepelde.

Naast de opsomming van alle onroerende goederen werden de meubelen en andere roerende zaken tezamen getaxeerd. Hier werd afwisselend de kleding van de overledene bij betrokken. Wanneer de nagelaten voorwerpen enkel kleding betrof, betekende dit dat dit apart op de memorie werd gezet. Wanneer de nagelaten roerende zaken meer dan enkel kleding of meubelen betrof, werd de kleding hierbij opgeteld. In de jaren na 1878 werd deze differentiatie tussen nagelaten kleding en andere roerende goederen wel sterker aangehouden. In het geval dat de overledene ook nog andere vormen van activa bezat, zoals leningen aan anderen, bonden of aandelen, werd dit ook genoteerd. Door de samenstelling van de bevolking van de gemeente

³⁸ De letter J ontbreekt als deel van de opsomming in punt 7 van Bijlage F.

³⁹ Dit was met name het geval aan het einde van 1880. Zie het Excel-bestand.

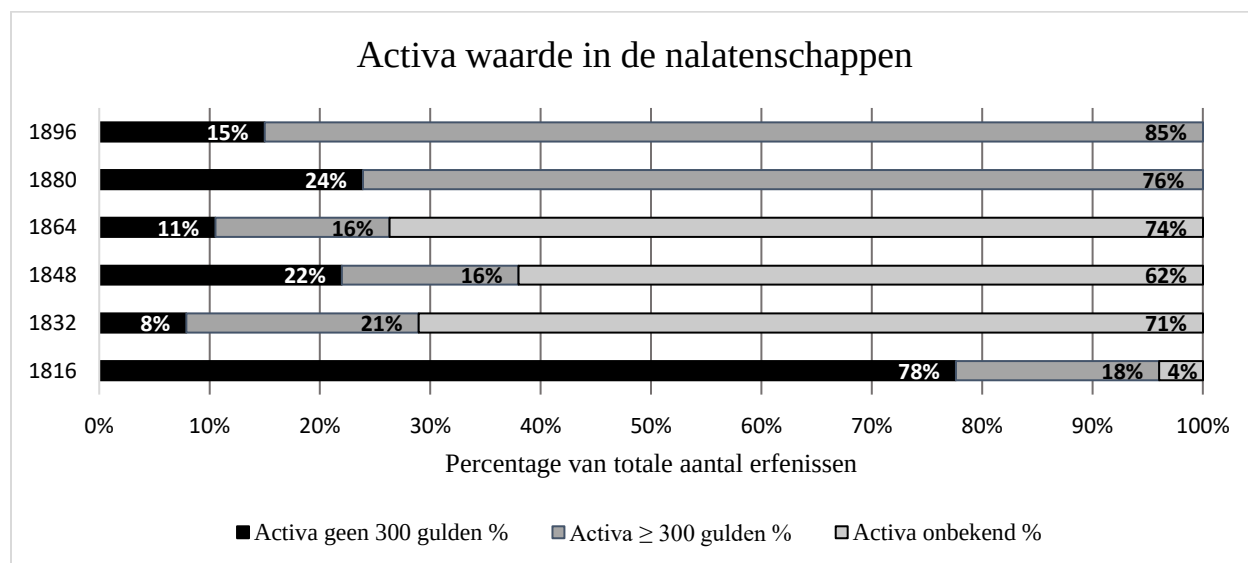
⁴⁰ Vanaf het jaar 1848 werden ook de kadastrummers genoteerd in de memories van successie.

⁴¹ H.J. de Haan, P.C.M. Hoppenbrouwers, 'Intergenerational transfer of rural property in the Netherlands. Law, moral code and practice (16th-20th Centuries)', *Mélanges de l'école française de Rome*, 110:1 (1998) 339-355 aldaar 343.

Deurne en Liessel en gemeente Vlierden in de 19e eeuw werden deze maar in enkele aktes aangetroffen. Dit waren vrijwel altijd overleden personen met een hogere positie in de samenleving, zoals ambtenaren, geestelijken, winkeliers of andere individuen met hooggeplaatste connecties.

Bij de registratie van de passiva werd enkel onderscheid gemaakt tussen openstaande schulden, ziektekosten en begrafenis kosten. Deze werden opgeteld en werden afgetrokken van de totale waarde van de activa. De schulden moesten immers vereffend worden alvorens de nalatenschap geërfd kon worden. Door significante onbekendheid aan exacte waarde van de passiva in de memories van 1816 tot en met 1864 kan hier verder niet veel uit opgemaakt worden zoals te zien is in grafiek 3).

Uit bovenstaande beschrijving volgt de conclusie dat de registratie van vermogen in de memories weliswaar in subdivisies is onderverdeeld, maar dat deze te samenvattend zijn in de aktes tot aan 1878. Door de wetgeving tot 1878 zijn er meer memories waarvan de activa onbekend is dan bekend. Dit geldt echter niet voor de periode voor de wetswijziging van 1818. Hierdoor zijn er voor verder onderzoek in de periode van 1818-1878 meer bronnen nodig om de vermogensontwikkeling goed te kunnen schetsen.

Grafiek 3: waarde van de activa in de nalatenschap van 1816-1896.

Vermogen in Deurne en Vlierden in de 19^e eeuw

In dit hoofdstuk wordt de vermogensontwikkeling in de gemeente Deurne en Liessel en Vlierden besproken en uiteengezet. Hierbij wordt eerst meer context gegeven over vermogensopbouw in de 19^e eeuw, waarbij een beeld wordt gevormd in combinatie met de data uit de memories van successie. Zo was de opbouw van vermogen in de 19^e eeuw afhankelijk van meerdere factoren, waaronder de lonen of inkomsten, de uitgaven en mogelijkheid om vermogen te ontwikkelen. Hierin is inflatie opzettelijk weggelaten, omdat dit toentertijd een minimale rol speelde bij de opbouw van vermogens. Dit kwam doordat er sprake was van maximaal 0,2-0,3% inflatie per jaar bij vrijwel alle West-Europese landen in de 19^e eeuw.⁴² De rest van de factoren verschilden van provincie tot provincie en zelfs van gemeente tot gemeente en waren onderhevig aan verschillende veranderingen over de loop van de tijd. Daarom is het cruciaal om dit uiteen te zetten voor de nagelaten vermogens in deze casus om de data beter te kunnen duiden.

Inkomen

De belangrijkste factor voor het opbouwen van een vermogen is het genereren van meer inkomen dan uitgaven. Dit was echter makkelijker gezegd dan gedaan, aangezien het inkomen van het leeuwendeel van de inwoners afhankelijk was van de landbouw. Dit was destijds geen ramp, maar door de relatief hoge bevolkingsdruk en het beperkte oppervlak aan vruchtbare grond konden boeren niet verder uitbreiden, wat indirect hun inkomen schaadde.⁴³ Door de verwaarlozing van de landbouwgronden in de 18^e eeuw werd er in 1785 nog amper 10.000.000 m² bebouwd in de gemeente Deurne en Liessel.⁴⁴ Dit was minder dan 10% van het complete oppervlak van de gemeente.⁴⁵

De oorzaak van deze betreutswaardige landbouwsituatie was het veengebied de Peel. De grond in de huidige gemeente Deurne bestond aan het begin van de 19^e eeuw voornamelijk uit enkele zandgronden omringd door veengronden. Hierdoor waren er in vergelijking tot andere regio's in Nederland relatief gezien veel minder weilanden, omdat de grond simpelweg te zuur en nat was.⁴⁶ Dit vormde een groot probleem voor het grote aandeel aan kleine boeren in de gemeenten. Er was immers te weinig weiland om vee te houden, terwijl dit voor veel kleine boeren meer dan een derde van hun inkomen was.⁴⁷ Deze boeren waren hierdoor genooddaakt om zich te ontwikkelen richting de 'Vlaamse Bouw', een vorm van veehouderij waarbij het vee het hele jaar door in de stal stond.⁴⁸ Het vee werd hierbij gevoederd met grotendeels zelf verbouwde voedergewassen, waardoor de mestproductie maximaal opgevoerd kon worden.⁴⁹

⁴² Piketty, *Capitalism*, 131.

⁴³ J.L. van Zanden, *De economische ontwikkeling*, 323.

⁴⁴ 6000 Bossche lopensen $\approx$ 9.930.000 m²;

H. Ouwering, *Geschiedenis der dorpen en heerlijkheden Deurne, Liessel en Vlierden* (heruitgave 1963; Helmond 1933) 114.

⁴⁵ Oppervlakte gemeente Deurne en Liessel 1866 = 10328 bunder = 103.258.000m²;

J. Kuyper, *Kaart gemeente Deurne en Liessel 1866* schaal 1:100 000 (Hugo Suringar, Leeuwarden 1866).

⁴⁶ Van Zanden, *De economische ontwikkeling*, 167.

⁴⁷ Ibidem, 238-239.

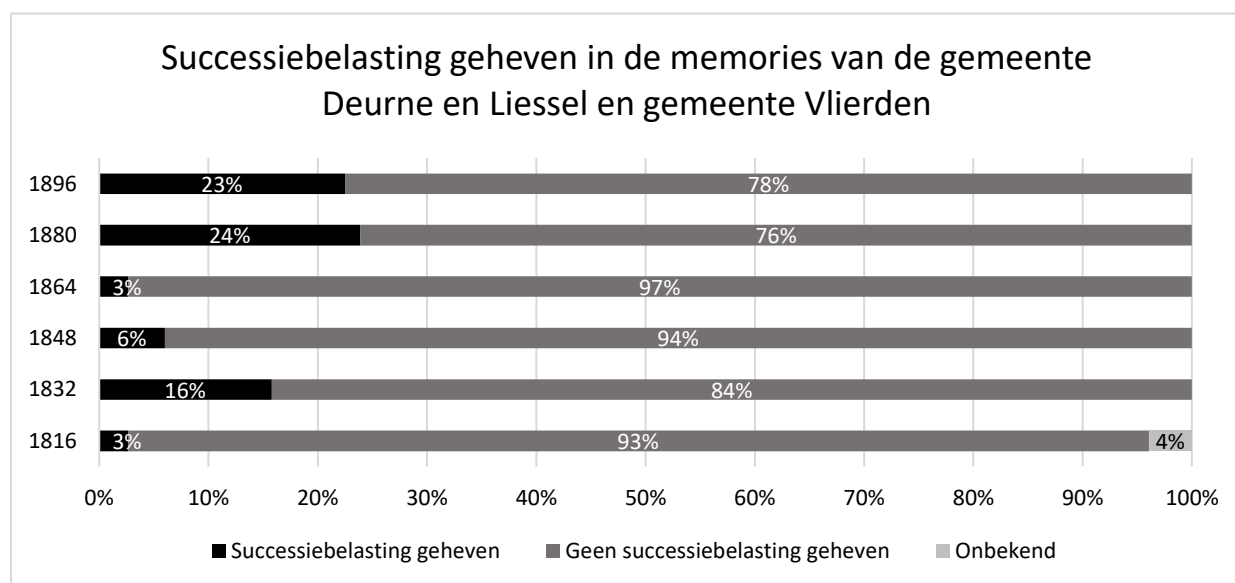
⁴⁸ Ibid.

⁴⁹ Ibid., 239.

Naast het gebrek aan weiland en andere vruchtbare grond bemoeilijkte het chronische gebrek aan geld de landbouwintensivering en daardoor inkomensgroei.⁵⁰ Dit blijkt onder meer uit de cijfers in grafiek 3. Zo had 78% van de overleden volwassenen in 1816 minder dan 300 gulden aan vermogen. Doordat de meeste inwoners in beiden gemeenten voor het overgrote deel katholiek waren mochten ze volgens de richtlijnen van hun geloof geen geld uitlenen, maar wel lenen. Hierdoor nam de Protestantse (vaak adellijke) elite de rol als kredietverstrekker op zich, wat blijkt enkele schuldverordeningen op de memories van successie.⁵¹

Een extreem voorbeeld hiervan is te zien in grafiek 5 en 6. De memorie van Carel Lodewijk van Riet uit 1880 had een zuiver saldo van in totaal meer dan 120.000 gulden. De impact van dit astronomisch hoge bedrag op het gemiddeld zuiver saldo van de nagelaten eigenschappen zorgt voor een vertekend beeld van de vermogensontwikkeling. Bij de interpretatie van grafiek 5 en 6 moet wel rekening gehouden worden met de extreem lage percentages aan geheven successiebelastingen in 1816, 1848 en 1864.

Uit onderstaande grafieken kan toch opgemaakt worden dat er in de eerste helft van de 19^e eeuw iets aan de hand was. De combinatie van gebrek aan geld en weiland in combinatie met beperkte mogelijkheden om hun vermogen te vermeerderen zorgde ervoor dat de meeste inwoners en hun families meer bezig waren met het zichzelf voorzien in levensonderhoud dan met het groeien van hun vermogen.⁵²

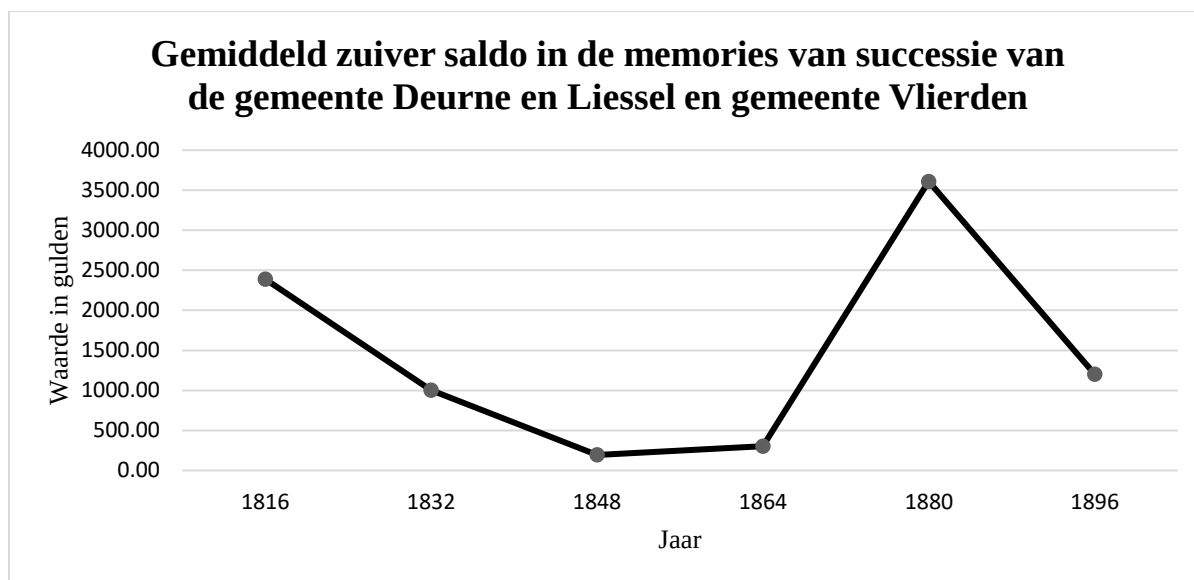

Grafiek 4: Percentage aan geheven successiebelastingen van het aantal memories per jaar.

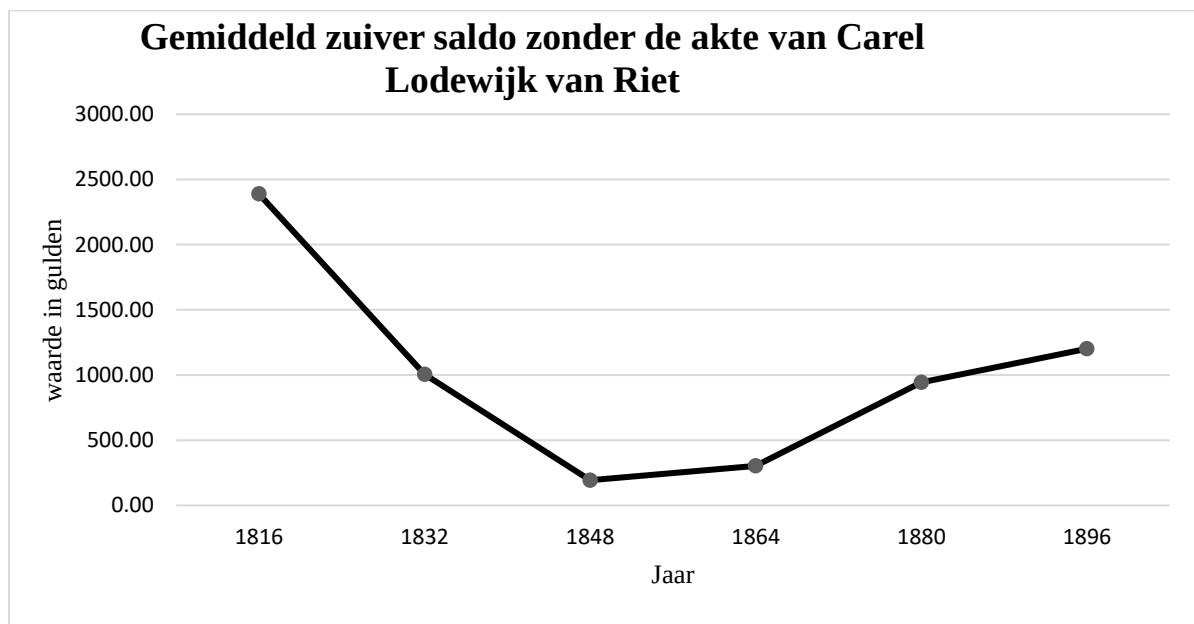
⁵⁰ Van Zanden, *De economische ontwikkeling*, 239.

⁵¹ Zie o.a. de memorie van successie uit 1880 van Carel Lodewijk van Riet, zoon van oud-burgemeester Gerard van Riet. BHIC archiefnr. 07.01.558, 'Memories van Successie kantoor Helmond, 1818-1927', inventarisnr. 93, scan 0511 [geraadpleegd via www.bhic.nl].

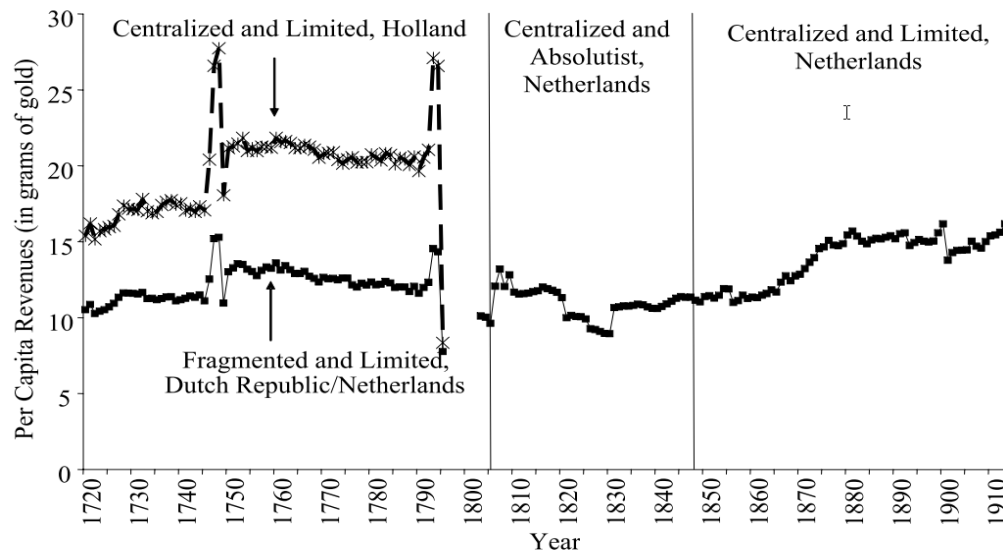
⁵² Ouwerling, *Geschiedenis der dorpen en heerlijkheden*, 114-116.

Grafiek 5: Gemiddeld zuiver saldo in gulden per jaar van 1816-1896 met de akte van Carel Lodewijk van Riet.

Grafiek 6: Gemiddeld zuiver saldo in gulden per jaar van 1816-1896 zonder de akte van Carel Lodewijk van Riet.

Grafiek 7: Jaarlijkse inkomsten in grammen goud per capita, Nederland 1720-1913.⁵³ De goudprijs was vrijwel constant van begin tot eind 19^e eeuw.⁵⁴

Naast het gebrek aan geld en weiland speelde de inkomensgroei ook een grote rol. Deze werd direct beïnvloed door de politieke omwentelingen welke plaatsvonden in de 19^e eeuw. Dit heeft de historicus Mark Dincecco aangetoond in zijn onderzoek, waaruit grafiek 6 afkomstig is. Na de creatie van het Verenigd Koninkrijk der Nederlanden in 1815 was het inkomen per capita in Nederland namelijk lager dan voorheen en bleef het dalen tot aan de Belgische Revolutie.⁵⁵ Desalniettemin werd er vanaf 1830 toch een bescheiden groei geconstateerd in de productiviteit van het Nederlandse platteland.⁵⁶ Deze periode van inkomensverhoging was voor de plattelandsbevolking jammer genoeg van korte duur. In 1845 mislukte de aardappel oogst, iets dat gecombineerd met de lage graanopbrengsten in de jaren ervoor en erna een regelrechte crisis veroorzaakte in Nederland.⁵⁷ De prijzen rezen de pan uit. In de jaren '50 en daarna herstelde de Brabantse landbouw door minder aardappelziekte en betere oogsten.

Een andere significante bron voor de groei van het inkomen was de ontginning van het veengebied de Peel. Deze ontginning begon pas vanaf de tweede helft van de 19^e eeuw. De achterliggende reden was dat dit toen pas financieel interessant werd door de groeiende internationale vraag naar brandstoffen. Voor de voorgaande periode citeert de historicus Ouwerling in zijn werk dat aan het eind van de 18^e eeuw “*de verkooper voor zijn klot of turf voor*

⁵³ M. Dincecco, 'Fiscal Centralization, Limited Government, and Public Revenues in Europe, 1650-1913', *The Journal of Economic History* 69:1 (2009) 48-103 aldaar 64.

⁵⁴ Piketty, *Capitalism*, 103.

⁵⁵ Dincecco, 'Fiscal Centralization', 64;

J.L. van Zanden, A. van Riel, *The Strictures of Inheritance: The Dutch Economy in the Nineteenth Century* (Princeton University Press, 2004) 5.

⁵⁶ Van Zanden, van Riel, *The Strictures of Inheritance*, 4.

⁵⁷ G. Trienekens, "Characteristics of households in the eastern part of North Brabant, 1810-1920" in P. Kooij en R. Paping eds., 'Where the Twain Meet Again: New Results of the Dutch Russian Project on Regional Development 1780-1917' in *Historia Agriculturae* 34 (Nederlands Agronomisch Historisch Instituut, 2004) 51-74 aldaar 68.

niets moet geven en alleen zijn arbeid betaald krijgt” wanneer hij deze verkoopt op de markt.⁵⁸ Zodoende werd de ontginningsmaatschappij Helenaveen opgericht door de gebroeders Van de Griendt uit Den Bosch, wat voor meer werkgelegenheid naast de landbouw zorgde.⁵⁹ Hierdoor vestigden zich meer arbeidersfamilies in de gemeenten, waardoor het percentage aan grondbezitters iets afnam. Dit is terug te zien in grafiek 8, waarin het percentage aan grondbezitters staat genoteerd. Het relatief lage percentage aan grondbezitters in 1848 valt te verklaren door de slechte voorgaande jaren en misoogsten.

Nog voordat er begonnen kon worden met het ontginnen van de Peel, ontwikkelde de ondernemers een techniek waarbij boekweit geteeld kon worden op een laag veengrond. Door deze zogenoemde boekweitcultuur zag de gemeente Deurne en Liessel het veen niet langer als nutteloze grond en ging hierdoor zelf ook veengrond verpachten aan de inwoners van Deurne en omstreken.⁶⁰ Hierbij volgden de aanleg van kanalen in de Peel en de aanleg van stations in Deurne en Griendtsveen. Door de turfontginning vanuit de gemeente, de Maatschappij Helenaveen en andere turfstekers werd het oppervlak aan vruchtbare grond zo vergroot dat er een kleine 100 jaar later slechts 4224 hectare aan onbebouwde grond overbleef. Dit betekent dat het oppervlakte aan landbouwvriendelijke grond tussen 1785-1910 meer dan verzesvoudigd werd.⁶¹

De groei in inkomen en werkgelegenheid die dit met zich meebracht zette zich verder voort tot aan het einde van de 19^e eeuw. Deze ontginning van de Peel markeert het begin van de transitiefase voor de gemeente Deurne en Liessel in de Kuznets theorie.⁶² Het landelijk inkomen rees (grafiek 6), trok samen kapitaal van elders aan en maakte hierdoor de weg vrij voor de industrialisatie en ontginning in de Peel. De ontginning zorgde dus voor een domino-effect. Het loste op den duur het gebrek aan weiland op, waardoor landbouwintensivering en expansie plaats kon vinden, wat inkomens en dus vermogens de mogelijkheid gaf om te groeien.

⁵⁸ Ouwerling, *Geschiedenis der dorpen en heerlijkheden*, 11.

⁵⁹ Opgericht 1853. De huisvesting van de arbeiders van deze maatschappij leidde uiteindelijk tot de stichting van de dorpen Griendtsveen en Helenaveen.

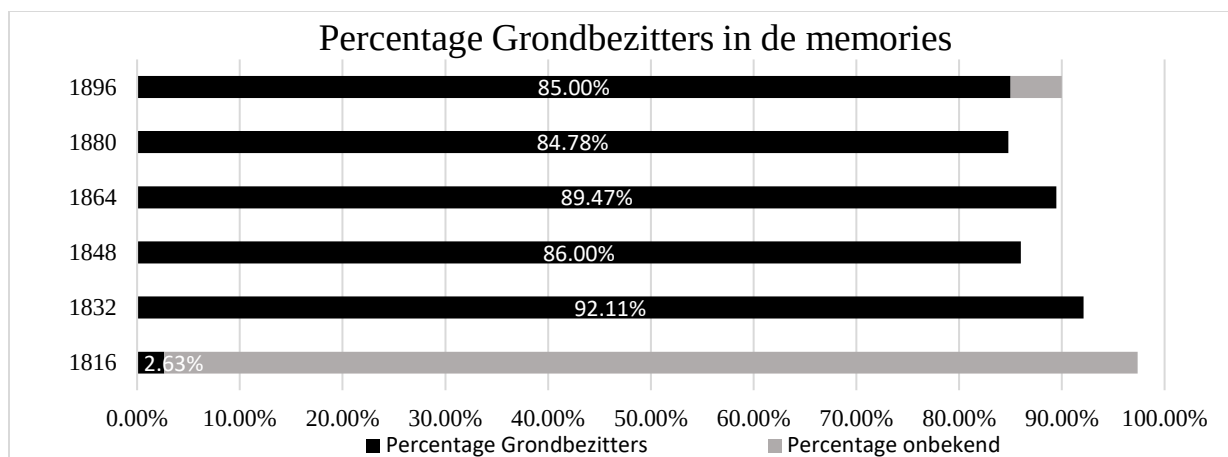
⁶⁰ Zie: <https://www.deurnewiki.nl/wiki/index.php?title=Boekweitcultuur> [geraadpleegd 17-09-2020].

Wegens de COVID-19 pandemie kan deze bewering niet ondersteund worden met verdere archiefbronnen, aangezien het RHCE gesloten is voor bezoekers.

⁶¹ 10328 ha-4224 ha= 6104 hectare aan bruikbare grond in 1910, 6104/993≈6,15 factor in groei;

L. N. Deckers, P. van Hoek, *De Landbouwers Van Den Noordbrabantschen Zandgrond: Eene Bijdrage Tot De Kennis Der Maatschappelijke En Oeconomische Ontwikkeling Van Den Nederlandschen Boerenstand in De Negentiende En Twintigste Eeuw* (Vervoort, Eindhoven 1912) 112.

⁶² S. Kuznets, *Economic Growth and Income Inequality* (1955).

Grafiek 8: Percentage nalatenschappen waarin grond nagelaten werd in de memories van de gemeente Deurne en Liessel en gemeente Vlierden van 1816-1896.

Uitgaven

Naast de inkomens speelden de uitgaven een cruciale rol in de mogelijkheid om vermogen te kunnen ontwikkelen. De belangrijkste uitgaven waren voornamelijk consumentengoederen, belasting en loon. Over het kopen van etenswaren merkt Ouwerling op dat aan het eind van 18^e eeuw rundvlees voor de meesten zo goed als onbekend was, net zoals velen varkensvlees als een weelde zagen.⁶³ De meeste boeren probeerden zelfvoorzienend te zijn en kochten enkel etenswaren of andere producten wanneer dit absoluut noodzakelijk was. Hieruit blijkt dus weer het chronische gebrek aan geld.

De belastingsituatie was ook niet voordelig te noemen voor vermogensgroei. Om het verlies van de Zuidelijke Nederlanden in de Belgische Revolutie te compenseren werd in de jaren erna toeslag op alle belastingen geheven en de accijnzen op verschillende goederen verhoogd.⁶⁴ Dit zorgde op veel plekken voor een verdubbeling van de fiscale belasting in de periode van 1830-1850.⁶⁵ Hierdoor viel de economische groei in de periode tot 1850 grotendeels in het niet, doordat de verhoging in belastingen bijna even hoog was als de inkomensgroei.⁶⁶ Na 1850 werden deze verhogingen één voor één afgeschaft, wat ruimte gaf om vermogen op te bouwen.

Naast de overheid waren er ook andere partijen die belasting hieven, wat voor verschillen in lokale belastingen zorgde. Deze verschillen zijn te numeriek om allemaal op te noemen, maar werden veelal opgelegd door de kerk, gemeenten of elite. Een voorbeeld van dit soort belasting is de steenbelasting, een belasting op alle steen-, plavuis- en pottenbakkers.⁶⁷ Deze belasting moest jaarlijks betaald worden aan de kerk van Deurne tot in de 20^e eeuw.

Zo namen de elite of adel en ook de gemeenten de verdere rol van landheer aan. Zo was er in de gemeente Deurne en Liessel en Vlierden nog sprake van tiendheffing over de

⁶³ Ouwerling, *Geschiedenis der dorpen en heerlijkheden*, 115.

⁶⁴ M. 't Hart, J. Jonker, J.L. van Zanden, *A financial history of The Netherlands* (Cambridge University Press, 1997) 83.

⁶⁵ Ibidem, 83.

⁶⁶ Ibidem, 83-84.

⁶⁷ Ouwerling, *Geschiedenis der dorpen en heerlijkheden*, 116-118.

verschillende klampen aldaar. Een klamp was een landbouwgebied waarvan de grond in bezit was van één of meerdere eigenaren die hun grond mochten verhuren met tiendheffing. Voor de eigenaar van de grond betekende dit een van tevoren afgesproken bedrag als pacht met daarbovenop 10% van de jaarlijkse hoeveelheid aan landbouwproducten in geld of oogst.

De tiendheffing zorgde voor veel ophef in Deurne door de opkomst van de boekweitcultuur in de tweede helft van de 19^e eeuw. De gemeente Deurne en Liessel besloot tot een nieuwe tiendheffing over boekweit, waar veel pachters het niet mee eens waren. Deze kwestie van tiendheffing in Deurne kwam uiteindelijk in 1862 zelfs in de Tweede Kamer terecht.⁶⁸ Na een wetswijziging in 1872 konden de pachters de tiendheffing officieel afkopen, wat vanaf 1875 in de praktijk werd gebracht.⁶⁹

Verder lag de pachtwaarden in de gemeente Deurne en Liessel en gemeente Vlierden ook nog relatief hoog voor de regio. In 1820 betrof deze volgens de kadastrale schatting gemiddeld 17 gulden en 20 cent per hectare bouwland in het kanton Helmond.⁷⁰ Dit lag ruim 5 gulden hoger dan in andere gebieden in Zuidoost-Brabant. Dit valt mede te verklaren door het gebrek aan vruchtbare landbouwgrond, waardoor grootgrondbezitters meer pacht konden vragen voor hun grond.

De hoge pachtwaarde en tiendheffing zorgde ervoor dat de eerste helft van de 19^e eeuw een korte periode van negatieve vermogensontwikkeling kende. Deze kwam tot stand na de Belgische Revolutie door de fors toegenomen overheidsbelasting. Zelfs de landelijke groei aan inkomen kon dit niet tegenwerken. Hierdoor nam het percentage aan vermogende inwoners en dus geheven successiebelasting af (zie grafiek 3 en 4). De vaste uitgaven zoals consumptiegoederen en belastingen zorgden er dus voor dat de inwoners in deze gemeenten zeer veel moeite hadden om vermogen op te kunnen bouwen. Dit veranderde pas vanaf de jaren '50 met de verlaging van de verschillende verhoogde belasting en accijnzen en uiteindelijke afschaffing van de tiendheffing in 1872. Dit maakte de weg vrij voor een verder stijgende vermogensontwikkeling.

⁶⁸ Tweede Kamer der Staten-Generaal, Kamerstuk LXXI, nr. 3, 'Inlichtingen op het adres van J. M. Peereboom, betreffende de heffing van tiend der producten van hooge veengronden te Deurne; VERSLAG' (1862) [geraadpleegd via www.officielebekendmakingen.nl].

⁶⁹ <https://www.deurnewiki.nl/wiki/index.php?title=Tiende> [geraadpleegd 5-10-2020].

Wegens de COVID-19 pandemie kan deze bewering niet verder ondersteund worden met archiefbronnen, aangezien het RHCE gesloten is voor bezoekers en de goedkeuring tot verkoop zich in het gemeentearchief bevindt in het RHCE.

⁷⁰ Van Zanden, *De economische ontwikkeling*, 243.

Conclusie

Hoewel het moeilijk is om uit zes momentopnamen een ontwikkelingsbeeld van een complete eeuw te schetsen, komt het beeld uit deze momentopnamen vrij aardig overeen met eerdere onderzoeken. Hierbij moet er wel rekening gehouden worden met het feit dat er met deze memories fraude gepleegd kon worden en dat de registratie niet erg nauwkeurig was. Dit kwam door de wetgeving die op den duur wel nauwkeuriger werd. Daarnaast blijven de memories van successie slechts momentopnamen welke uitschieters kunnen zijn in de trend van ontwikkelingen. Dit neemt niet weg dat deze memories een interessante bron zijn voor historici zoals blijkt uit de data, waaruit een vermogensontwikkelingsbeeld tevoorschijn komt.

Zo had aan het begin van de 19^e eeuw 78% van alle volwassen overledenen in Deurne en Vlierden een vermogen kleiner dan 300 gulden. Door de daling aan inkomen van 1816-1830 zakte daarmee ook de koopkracht en verminderde de vermogensopbouw in deze periode. Toch was deze netto nog wel positief. Hierdoor verminderde het aantal vermogens onder de 300 gulden, wat blijkt uit de data van 1832.

Na de Belgische Revolutie rees het landelijk inkomen. Daartegenover stond een significante verhoging van belastingtoeslagen en accijnzen. Hierdoor merkten de meeste inwoners van de gemeenten vrijwel niets van hun inkomensverhoging. Er moest meer geld uitgegeven worden dan dat er binnenkwam. Dit betekende opnieuw een periode waarin de vermogensontwikkeling een dalende trend kende. Deze situatie bereikte een dieptepunt aan het einde van de jaren '40 van de 19^e eeuw. De mislukte oogsten en de hoge lonen leidden tot een regelrechte crisis. Dit betekende een dalende trend in de vermogensopbouw, wat tot uiting kwam in het extreem lage aantal geheven successiebelastingen in 1848.

Vanaf de jaren '50 draaide deze ontwikkeling zich echter om. De groei aan inkomen zorgde ervoor dat de vermogens weer gingen stijgen. Hierin speelde de landbouwintensivering en de ontginning van de Peel een cruciale rol. De ontginning zorgde voor meer grond en dus expansiemogelijkheden binnen de gemeenten waardoor er de mogelijkheid ontstond om de landbouw te intensiveren. Hiervoor werden kapitaal en ondernemers uit andere gebieden aangetrokken. In combinatie met de verdere inkomensverhoging stegen hierdoor ook weer de grondprijzen, wat dus ook een stijging in het vermogen van de grondbezitters betekende. Tegelijkertijd werden één voor één de belastingen verminderd, waardoor de inwoners ook meer geld konden sparen. Vanaf dit punt volgt de vermogensontwikkeling dus de Kuznetscurve.

Concluderend kan gesteld worden dat naast de groei in inkomen ook de mogelijkheden om vermogen te vermeerderen groeiden in de gemeente Deurne. De vermogensontwikkeling die zich in die tijd afspeelde op het grondgebied van de gemeente Deurne van nu is op zijn minst indrukwekkend te noemen. Het oppervlak aan vruchtbare grond verzesvoudigde en het vermogen groeide in de tweede helft van de 19^e eeuw, zoals blijkt uit de memories. Waar de meeste inwoners zich aan het begin van de 19^e eeuw nog in een benarde positie bevonden, stonden hun (achter)kleinkinderen er een stuk beter voor. Hopelijk heeft dit onderzoek de interesse opgewekt voor verder onderzoek naar de memories van successie of vermogensontwikkeling in de 19^e eeuw.

Tijdsbalk

Belangrijke data

1795 -Stichting Bataafse Republiek.

1805 -Ordonnantie van Successie ingevoerd door Gogel.

1806 -Stichting Koninkrijk Holland door Lodewijk Napoleon.

1810 -Inlijving van het Koninkrijk Holland bij het Eerste Franse Keizerrijk.

1813- Willem I landt in Scheveningen en wordt gekroond tot Soeverein vorst der Verenigde Nederlanden.

1815 -Ontstaan Verenigd Koninkrijk der Nederlanden.

1818 -Nieuwe successiewetgeving.

1830 -Belgische Revolutie.

1848 -Revolutiejaar in Europa, grondwetsaanpassingen in Nederland.

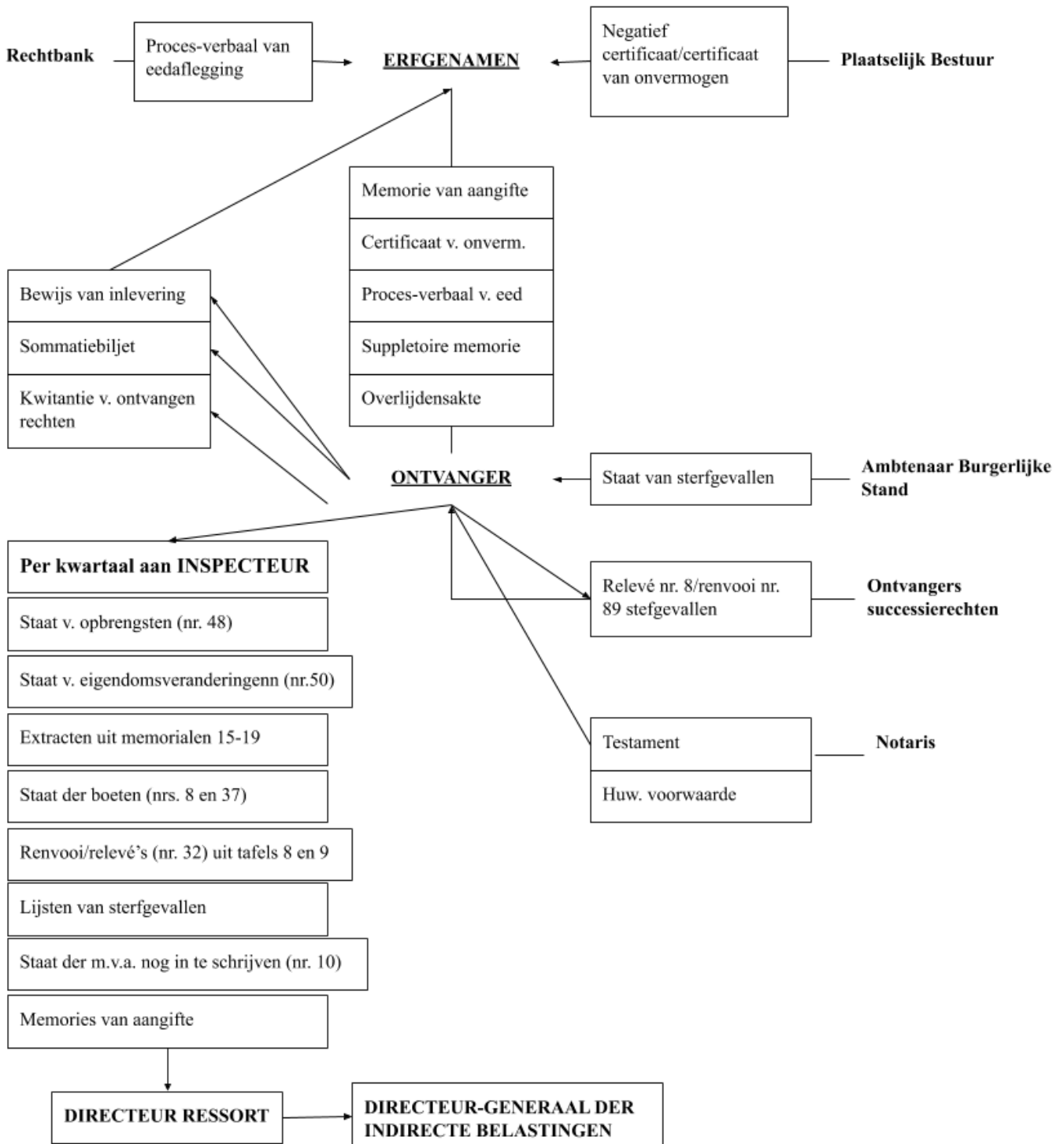
1853 -Oprichting Maatschappij Helenaveen.

1859 -Nieuwe successiewetgeving.

1872 -Afschaffing tiendheffing.

1878 -Nieuwe successiewetgeving waarin erfenissen boven de 1000 gulden ook belastbaar worden gesteld.

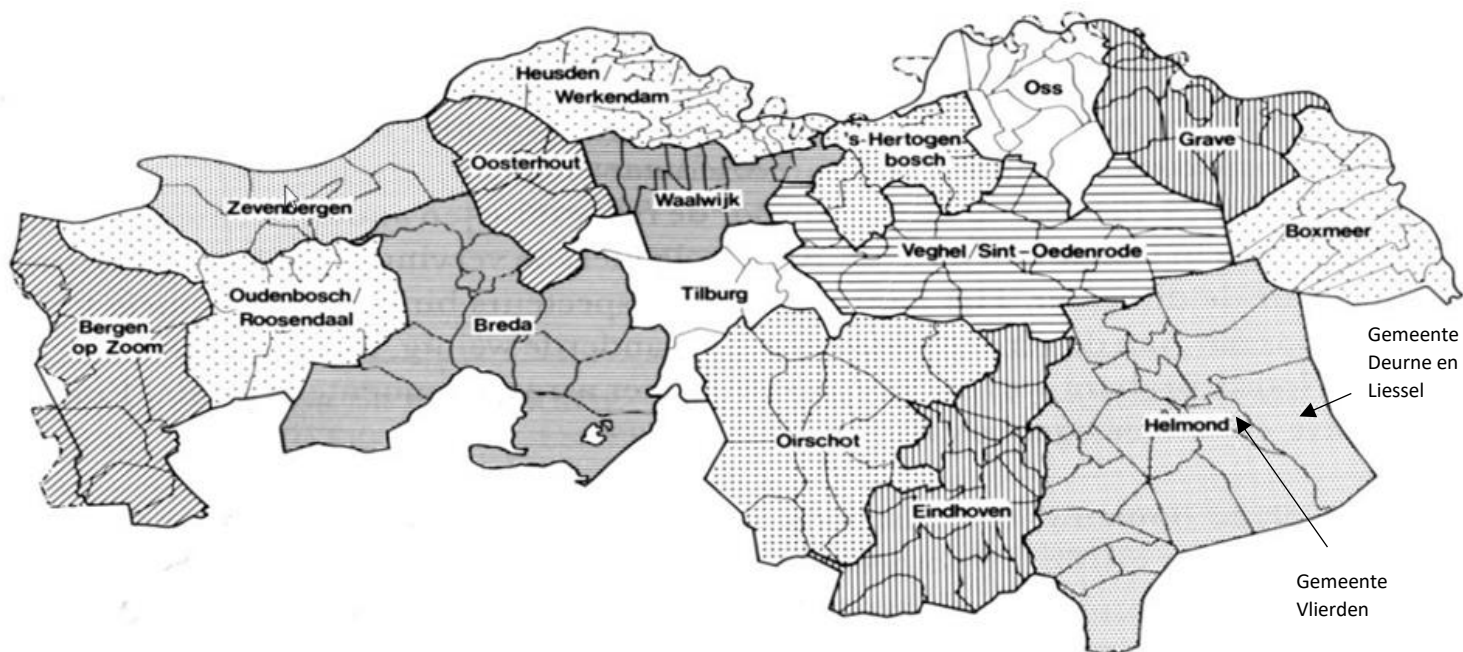
Bijlage A

Bron:

R.C. Hol, *Inventaris van de memories van aangifte der nalatenschappen en de bijbehorende ingangen afkomstig van de ontvanger der successierechten en de tafels IV en VI van de dienst der registratie* (Arnhem, 1980) 110.

Bijlage B

De officiële indeling in kantoren voor de registratie-, successie-, zegel- en andere belastingen in Noord-Brabant in 1842.⁷¹

⁷¹ BHIC informatieblad memories van successie (2007), <http://www.bhic.nl/media/document/file/memories-van-successie.pdf> [geraadpleegd 20-7-2020].

Bijlage C

Bijlage D

Bijlage E

Bijlage F

Data uit de memories van successie

JAAR	Totaal aantal memories	Successiebelasting geheven	Geen successiebelasting geheven	Onbekend
1816	76	2	71	3
1832	38	6	32	0
1848	50	3	47	0
1864	38	1	37	0
1880	46	11	35	0
1896	40	9	31	0
TOTAAL	288	32	253	3

JAAR	Totaal aantal memories	Aantal grondbezitters	Aantal onbekend
1816	76	2	72
1832	38	35	0
1848	50	43	0
1864	38	34	0
1880	46	39	0
1896	40	34	2
TOTAAL AANTAL	288	187	74

JAAR	Totaal aantal memories	Activa geen 300 gulden	Activa $\geq$ 300 gulden	Activa onbekend
1816	76	59	14	3
1832	38	3	8	27
1848	50	11	8	31
1864	38	4	6	28
1880	46	11	35	0
1896	40	6	34	0
TOTAAL AANTAL	288	94	105	89

JAAR	Totaal aantal memories	Aantal bekende zuivere saldo's	Aantal onbekende saldo's
1816	76	2	74
1832	38	11	27
1848	50	19	31
1864	38	9	29
1880	46	46	0
1896	40	40	0
TOTAAL	288	127	161

JAAR	Aantal bekende zuivere saldo's	Totaal zuiver saldo in gulden	Gemiddeld zuiver saldo in gulden	Mediaan
1816	2	4777.40	2388.70	4777.40
1832	11	11048.94	1004.45	480.00
1848	19	3678.37	193.60	138.00
1864	9	2718.64	302.07	60.00
1880	46	166053.30	3609.85	437.25
1896	40	48083.77	1202.09	638.00
TOTAAL	127			

Link naar het Excel-bestand met daarin alle memories individueel uitgewerkt:

<https://drive.google.com/drive/folders/1532SZlw5bmf84qCKB20VI90FI3zLqyc?usp=sharing>

Bronnenlijst

Afbeeldingen

Voorpagina:

Brabants Historisch Informatie Centrum (BHIC), archiefnr. 07.01.558, 'Memories van Successie kantoor Helmond, 1818-1927', inventarisnr. 58, scan 0235 [screenshot 05-09-2020 via www.bhic.nl].

Bijlage C t/m F:

Schimmelpenninck, R.J., *Instructie voor de Gequalificeerden tot de Directie over de Invordering van de Belasting op het Regt van Successie, volgens Ordonnantie, bij Publicatie van hun Hoog Mogendheden, vertegenwoordigende het Bataafsch Gemeenebest, gearresteerd den 4en october 1805* (Den Haag, 1805).

(Dit document is in privé-eigendom van H.J.M. Kuijpers, in te zien op aanvraag).

Archiefmateriaal

BHIC archiefnr. 07.01.558, 'Memories van Successie kantoor Helmond, 1818-1927', inventarisnr. 1-136 [geraadpleegd via www.bhic.nl].

BHIC archiefnr. 07.01.83, 'Successie-memories (successiebelasting), 1806-1817', inventarisnr. 28-29, 52-53, 62-63 [geraadpleegd via www.bhic.nl].

Nationaal Archief, Den Haag, archiefnr. 3.06.05, 'Inventaris van de Memories van Successie van Zuid-Holland, 1806-1927', (versie 2019, Nationaal Archief, Den Haag 1985) [geraadpleegd via www.gahetna.nl].

Tweede Kamer der Staten-Generaal, Kamerstuk LXXI, nr. 3, 'Inlichtingen op het adres van J. M. Peereboom, betreffende de heffing van tiend der producten van hooge veengronden te Deurne; VERSLAG' (1862) [geraadpleegd via www.officielebekendmakingen.nl].

Bibliografie

Atkinson, A.B., Harrison, A.J., *Distribution of personal wealth in Britain* (Cambridge University Press 1978).

Deckers, L. N., van Hoek, P., *De Landbouwers Van Den Noordbrabantschen Zandgrond: Eene Bijdrage Tot De Kennis Der Maatschappelijke En Oeconomische Ontwikkeling Van Den Nederlandschen Boerenstand in De Negentiende En Twintigste Eeuw* (Vervoort, Eindhoven 1912).

Derksen, J.B.D., 'Berekeningen van het nationale vermogen uit de aangiften van de successiebelasting', *De Nederlandsche conjunctuur* (mei 1939) 72-77.

Dijkstra, C.G., *Cumulatie van belastingen, een onderzoek naar de samenloop van de heffing van inkomstbelasting, schenk- en erfbelasting (en overdrachtsbelasting)* (proefschrift 2016).

Dincecco, M., 'Fiscal Centralization, Limited Government, and Public Revenues in Europe, 1650–1913', *The Journal of Economic History* 69:1 (2009) 48-103.

de Haan, H. J., Hoppenbrouwers, P. C. M., 'Intergenerational transfer of rural property in the Netherlands. Law, moral code and practice (16th-20th Centuries)', *Mélanges de l'école française de Rome* 110-1 (1998) 339-355.

't Hart, M., Jonker, J., van Zanden, J.L., *A financial history of The Netherlands* (Cambridge University Press, 1997).

Hol, R.C., *Inventaris van de memories van aangifte der nalatenschappen en de bijbehorende ingangen afkomstig van de ontvanger der successierechten en de tafels IV en VI van de dienst der registratie* (Arnhem 1980).

Kuyper, J., *Kaart gemeente Deurne en Liessel 1866* schaal 1:100 000 (Hugo Suringar, Leeuwarden 1866).

Kuznets, S., 'Economic Growth and Income Inequality', *American Economic Review* 45:1 (1955) 1-28.

Lampman, R.J., *The share of top wealth-holders in national wealth 1922-1956* (National Bureau of Economic Research 1962).

Marx, K., Engels, F., *Das Kapital: Kritik der politischen Oekonomie* (Hamburg 1867).

Ouwerling, H., *Geschiedenis der dorpen en heerlijkheden Deurne, Liessel en Vlierden* (heruitgave 1963, Helmond 1933).

Piketty, T., *Capitalism in the Twenty-First Century* (Harvard University Press, 2013).

Ricardo, D., *Principles of Political Economy and Taxation* (London 1817).

Trienekens, G., “Characteristics of households in the eastern part of North Brabant, 1810-1920”, in Kooij, P en Paping, R. eds, ‘Where the Twain Meet Again: New Results of the Dutch Russian Project on Regional Development 1780-1917’, *Historia Agriculturae* 34 (Nederlands Agronomisch Historisch Instituut Groningen 2004).

van Vijfeijken, I.J.F.A., Gubbels, N.C.G., *Schenk- en Erfbelasting* (Deventer, Studenteneditie 2020-2021).

Wilterdink, N., *Vermogensverhoudingen in Nederland: Ontwikkelingen Sinds De Negentiende Eeuw* (Arbeidspers, Amsterdam 1984).

van Zanden, J.L., *De economische ontwikkeling van de Nederlandse landbouw in de negentiende eeuw, 1800-1914* (Wageningen 1985).

van Zanden, J. L., van Riel, A., *The Strictures of Inheritance: The Dutch Economy in the Nineteenth Century* (Princeton University Press, 2004).

Websites

www.bhic.nl,

Brabants Historisch Informatiecentrum.

www.deurnewiki.nl,

een project met als doel een open content, complete, up-to-date, en betrouwbare gemeentewijde Deurne-encyclopedie te maken op het internet.

www.parlement.com,

een initiatief van PDC welke als partner van het Montesquieu Instituut samenwerkt met het Documentatiecentrum Nederlandse Politieke Partijen (DNPP) van de Rijksuniversiteit Groningen, het Centrum voor Parlementaire Geschiedenis (CPG) van de Radboud Universiteit Nijmegen, de Faculteit Governance and Global Affairs van de Universiteit Leiden en het Montesquieu Instituut Maastricht om onafhankelijke informatie over de Nederlandse politiek en de personen die daarin een rol spelen of hebben gespeeld weer te geven.

www.gahetna.nl,

Nationaal Archief, Den Haag.

www.officielebekendmakingen.nl,

Onderdeel van www.overheid.nl, de officiële wegwijzer naar informatie en diensten van alle overheidsorganisaties in Nederland.